

Milan Grošelj

ABUNDANTNI REFLEKSIVNI ZAIIMEK IN MEDIJ

V Slovenskih goricah sem slišal reči preprosto ženo nasproti drugi: »*To si ti sama jej!*« Da se glagol *jesti* more tudi v slovenščini vezati z refl. zaimkom, je bilo zame dobrodošlo dopolnilo k paraleli med latinščino in hetitsčino.

Glagol *jesti* rabimo v slov. knjižnem jeziku brez refl. zaimka, v gornjem stavku je navidezno popolnoma odveč, zato ga v primerjalni sintaksi imenujemo *abundantni* reflektiv, gl. Havers, Handbuch der erklärenden Syntax (Heidelberg 1931), 36. Romanisti so ga že zdavnaj opazili v romanskih jezikih. Meyer-Lübke, Gramm. der rom. Sprachen III (Leipzig 1899) § 384 pravi na podlagi del predhodnikov, da je v ital. raba prigodno povratnega glagola zelo razširjena. Sem spadajo glagoli premikanja *andarsi, venirsi, fuggirsi, uscirsi*; glagoli, ki izražajo kot stanje, kot *giacersi, sedersi, starsi, essersi, rimanersi, viveri, dormirsi, tacersi*... Iz stare franc. navaja poleg *soi aler, soi venir, soi fuir*, ki so še danes v rabi, med drugimi tudi *soi gesir, soi seoir, soi ester, soi estre, soi remanoir, soi vivre, soi dormir*; *se taire* se še sedaj rabi, enako *s'endormir, se mourir* i. p. Isto je znano za špan. in port. Problem pa je bil in deloma še je, ali tiči za romanskim refl. zaimkom dativ ali akuzativ. V to težavo je posvetil odlični poznavalec pozne latinščine E. Löfstedt ter pokazal, da moramo predhodnike teh rom. glagolov izpričati že za pozno latinščino, kjer se lepo loči dativ *sibi* od akuzativa *se* (seveda pa imajo že tam nekateri glagoli obe konstrukciji), gl. Syntactica II (Lund 1933), 386 ss. Že prej pa se je dotaknil te teme v znamenitem delu Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae (Uppsala-Leipzig 1911), 140 ss. V tem komentarju tolmači jezikovne posebnosti, vulgarizme, ki jih je »zagrešila« sicer izobrazena opatica Aetheria, ko je opisovala svoje potovanje v Sveto deželo (5. stol.). In v tem spisu pravi Aetheria (4, 8): *quia sera erat, gustavimus nobis* »smo jedli«. Tudi tu je glagol *jesti* povezan z reflektivno rabljenim *nobis*, ki je navidezno odveč.

Delbrück navaja po Miklošiču, Vergl. Gramm. IV² (1883), 601 s. v svoji Vergl. Syntax der idg. Sprachen I (Straßburg 1893), 299 analogen primer iz ruščine: *ona kušala sebě*, kar pa je tudi v ruščini nenavadno. Sicer se abundantni reflektiv pogosto rabi pri istih glagolih kakor v romanskih jezikih tudi v slovanskih in germanskih

jezikih ter v litovščini, gl. literaturo pri Haversu 218 § 41. Do sedaj znanim paralelam je treba prišteti še paralele iz hetitščine, kjer je pogosto zvezan z refl. zaimkom glagol *eš-* »biti« in *ad-* »jesti«. Friedrich, Heth, Elementarbuch I (Heidelberg 1940) § 219 navaja za *jesti* vzgled: *nušmaš uzuhrin adanzi* »in si travo jedo« — kakor zgoraj v slov. primeru.

Havers 134 pravi, da gre pri abundantnem refleksivu v bistvu za dat. *commodi* oz. *ethicus* in da je navaden predvsem v ljudskem jeziku, na str. 36 pa, da je »ein echter Dativ der Gemütsbeteiligung«. Za primer »eines gemütvollen Dativs des Reflexivpronomens« navaja (ibid. 134) nem. stavek: *Nach dem Mittagessen, da sitze ich mir gemütlich in meinem Zimmer, lese mir meine Zeitung* itd. Abundantna raba refleksiva je pogojena po razpoloženju, psihološko, ne logično. Tudi stavek: *To si ti sama jej!* je izraz nekega razpoloženja: prezira. Zato ni čudno, da se z refleksivom vežejo določene skupine glagolov. Tu so glagoli, ki označujejo osnovne življenjske funkcije *biti*, *živeti*, *jesti*, *umreti*, *iti*, *stati*, *sedeti*, *ležati*, *misлити* itd. Psihološki odtonek seveda ni vedno isti, Löfstedt, Synt. II 396 povzema svoja izvajanja takole: »Diese Reflexivkonstruktionen, die dativischen sowohl wie die akkusativischen, haben offenbar eine naiv persönliche, interessebetonte oder auf das Subj. selbst gerichtete Nuance, die der volkstümlichen Sprache überhaupt zusagt.« Konstrukcija se je širila tudi analogično ali je dobila druge funkcije: v lat. pomeni dat. včasih tudi »sam od sebe«, v franc. služi vsaj deloma kot nadomestek za glagolski aspekt, gl. Vendryès, *Le Langage* (Paris 1921), 131.

Zgoraj sem omenil, da se glagol *biti* dobi v zvezi z refleksivom v rom. jezikih (ital. *essersi*, str. *soi estre* itd.) in v hetitščini. Slov. pravopis (1950) pravi o *si* tole (str. 726): »členek v nekaterih stalnih zvezah: lej si ga no, glej si groze, gorje si ga človeku, blagor si ga njemu, pojdi si kam, bog si ga vedi, kdor si bodi, koder si bodi, kakor si bodi ipd.; sestavni del besed: bodisi, marsikaj, marsikdo, dasi, dasi-prav, dasiravno, najsi ipd.; razvil se je iz povratno-os. z. si v zvezah, kakor ne ve si mere, kjer ima še nekaj prvotnega pomena ne ve sebi mere«. Če si ogledamo stalne zveze, opazimo: 1. vzklika *gorje*, *blagor* in 2. velelnike glagolov *gledati*, *iti*, *vedeti* in *biti*. Tudi tu so besede in oblike, ki izražajo afekt. Kot sestavni del besed se *si* rabi v zvezi z velelnikom v *bodisi*, z *mar* ter v zvezi z *da* in *naj*. Jasno je, da je *si* v zadnjih dveh zvezah spadal prvotno h glagolu in je le kot enklitika stopil v zvezo z *da* in *naj*. Zanimivo bi bilo pogledati v starih slov. tekstih, pri katerem glagolu se *dasi* i. d. ter *najsi* prvič ali vsaj najpogosteje rabita, če se to sploh vidi iz našega knjižnega izročila. SP navaja s. v. *najsi* primer: *najsi je bil (!) še tako močan* itd., torej v zvezi z glagolom *biti*, kar morda ni slučaj. Potem bi imeli tudi v teh veznikih primere za *biti* v zvezi z refl. zaimkom. Gotovo pa ni slučaj, da sta oba veznika dopustna: tudi dopustni stavki imajo afektiven odtonek (kljub!). *Marsikdo* ima tak odtonek zaradi posploševanja. Slovenščina rabi torej abundantni *si* v afektivnih zvezah.

Ali moremo postaviti ob romanske glagole z abundantnim refl. zaimkom kaj podobnega iz grščine? To so aktivni glagoli, ki imajo medialni futur. Kühner-Blass, Ausführliche Gramm. der griech. Sprache I^o 2 (Hannover 1892), 244 jih naštevata 80 v alfabetičnem redu iz klasične grščine, nekaj sinonimov je v epskem jeziku in drugod. V opombi sama povesta, da so to glagoli, ki pomenijo zvok in molk, premikanje i. d. Pri glagolih *zvoka* in *molka* so tisti, ki pomenijo *kričati*, *jadikovati*, *smejati se*, *peti*, *hvaliti* i. d.: ἀλαλάζω, βοάω, κλαίω, κλάζω, κρίζω, κωκίω, οἰμώζω, ὀλολίζω, ὀτοτύζω, γελάω (prim. franc. *se rire*), σκώπτω, τωθάζω, φέω, γηρόω, γρύζω, λάσκω, ἐγκωμιάζω, ἐπαινέω, ὕμνουμι, σφρίττω; σιγῶω, σιωπάω. Cilagoli premikanja obsegajo izraze za *stopati*, *teči*, *bežati*, *preganjati*, *prehitati*, *skakati*, *pasti*, *plavati*, *pluti*, *skloniti se*, *kimati*: βαδίζω, βαίνω, χωρέω, ἀπαιτάω, βλώσκω, διδράσκω, θέω, τρέχω, ῥέω, φεύγω, διώκω, φθάνω, θροέσκω, πηδάω, πίπτω, νέω, πλέω, κύπτω, νέω. Posebej naj omenim glagole bivanja: *biti*, *živeti*, *umreti*, *starati se*, *trpeti*, *spati*: εἰμί, βίωω, θνήσκω, γηράσκω, κάμνω, πάσχω, ἔτηλην, δαρθάνω — toda I 2, 395 pravita, da futur tega glagola ni izpričan. Glagoli mirovanja tu niso naštet, ker so v grščini v vseh časih medialni razen glagola μένω, ki je v vseh aktiven. Posebna skupina so glagoli, ki izražajo telesne funkcije: ἀκούω, βλέπω, δρώω, θιγγάνω, πνέω, τίκτω, οἴρέω, χέζω; κηγάνω, λαγχάνω, λαμβάνω, τυγχάνω, ἀμαρτάνω, παίζω. Poleg teh so glagoli, ki označujejo funkcije *ust*, *jesti*, *piti* i. p.: ἐσθίω, τρώγω, δάκνω, πίνω, ῥοφέω, ἐμέω, ἐρνηγάνω, χάσκω, ἀπολαίω. Duševne funkcije, *spoznati*, *učiti se*, *vedeti*, *hrepeneti*, *skrbeti*, *bati se*, *občudovati*: γιγνώσκω, μαρθάνω, οἶδα, ποθίω, σπονδάζω, δεῖσαι, θαναμάζω, zaključujejo ta seznam. Če se ozremo nazaj na romanske jezike, vidimo, da so njim in grščini skupni glagoli, ki pomenijo *hoditi*, *bežati*, *biti*, *živeti*, *spati*, *molčati*; razni drugi, n. pr. ἀφικνέομαι in zgoraj omenjeni glagoli mirovanja ἵσταμαι, ἕστηκα, κείμει, κάθημαι so pa že tako medialni; le pri ἕστηκα je fut. ex. ἐστήξω in ἐστήξομαι, gl. Kühner-Blass I 2, 111. Glede na slovenščino omenjam, da so tudi v grščini glagoli *gledati*, *iti*, *vedeti*, *biti* in *jesti*, ki ga omenjam v uvodnem zgledu. V hetitsčini sta pogostna *biti* in *jesti*. Zlasti je zanimivo, da je povsod med temi sicer tako brezbarven glagol, kakor je *biti*, in da ima ta v grščini v 3. sg. posebno, atematno obliko ἕσται, ki jo od prezenta loči le medialna končnica, najsi jo razlagamo kakor koli, gl. Schwyzer, Griech. Gramm. I (München 1939), 780, ki jo ima kar za prezent.

Na podlagi soglasja med navedenimi jeziki smemo sklepati, da so glagoli, ki označujejo osnovne življenjske funkcije in ki se v omenjenih jezikih vežejo z refl. zaimkom, če naj izrazijo razpoloženje, čustvo ali afekt, isti kakor v grščini, kjer so sicer aktivni (tako sploh v indoevropskih jezikih), imajo pa medialni futur. Po vsem tem se vsiljuje vprašanje, zakaj je ravno futur medialen in ali ni medij v zvezi z afektom (razpoloženjem, čustvom). Brugmann-Thumb, Griech. Gramm.⁴ (München 1913), 530 poročata o Delbrückovem poskusu razlage (Syntakt. Forschun-

gen IV 74 s.), ki je mehaničen: ko so postali aoristi $\xi\beta\eta\sigma\alpha$, $\xi\sigma\tau\eta\sigma\alpha$, $\xi\varphi\nu\sigma\alpha$ tranzitivni, se futuri $\beta\eta\sigma\omega$, $\sigma\tau\eta\sigma\omega$, $\varphi\nu\sigma\omega$ niso mogli več obdržati v intransitivnem pomenu (ki pa seveda ni izpričan za aktivne oblike!); zato so dali glagolom v intransitivnem pomenu medialne oblike. Temu nasproti ugotavlja Schwyzer 781, da je tip z medialnim futuroom star.

Preden preidem na drugo vprašanje, ali ni medij v zvezi z afektom, naj povzamem iz Brugmann-Thumb, Griech. Gramm. 526 ss., da medij izraža, da dejanje kakor koli zadeva subjektovo območje, da se kakor koli na subjekt nanaša, nanj deluje. Posamezne kategorije medija so pa te: refleksivni medij; tisti, ki izražajo območje, recipročnost, kavzativnost in dinamičnost. Enako je pri Stahl, Kritisch-hist. Syntax des griech. Verbuns (Heidelberg 1907), 49 ss. Če poskušamo te kategorije uporabiti za to, da bi razložili, zakaj je $\xi\sigma\sigma\omega\mu\alpha\iota$ v futuru medialen, zaradi brezbarvnosti pomena sploh odrečejo, in vendar Stahl, l. c., poskuša ravno z njim razložiti širjenje medialnega futura (»daneben aber kann auch $\xi\sigma\sigma\theta\omega\mu\alpha\iota$ als zukünftiges Sein an sich bezeichnend darauf eingewirkt haben«); pri vseh teh glagolih pa smemo upravičeno dvomiti, zakaj naj bi subjekt dejanja ravno v prihodnosti jedel, pil, spal, hodil itd. bolj zase, v svojem območju, v svojo korist kakor v sedanosti ali preteklosti — da poudarim dinamični medij, s katerim je še najlažje operirati, kajti z recipročnostjo in kavzativnostjo je tu nemogoče, ker bi glagoli bili potem v vseh časih medialni. Če se pa zavedamo, da besede in slovnične oblike ne označujejo samo pojmov, ampak morejo obenem izražati tudi razpoloženje, čustvo, afekt, s katerim na vsebino gledamo, potem najdemo tudi razlago za medialni futur pri navedenih glagolih. Srbski in hrvatski jezik izražata futur z glagolom *hoteti*, angleščina s *shall* in *will*, torej z glagoloma, ki sta izrazito afektivna; indoevr. formant za futur -s- je isti kakor železni -s- v lat. *viso*, *quaeso*. Če imajo torej navedeni grški glagoli samo v futuru medialno obliko, bo temu vzrok afektivnost, s katero se radi vežejo izrazi za osnovne življenjske funkcije. Dokaz za to so pa ravno isti glagoli v romanskih in drugih jezikih, kjer privzemajo abundantni refl. zaimek, če naj izražajo razpoloženje, čustvo ali afekt.

Ena izmed funkcij medija bi bila torej tudi ta, da izraža afekt. Blizu tej ugotovitvi sta bila že Kühner-Gerth II 1, 103, ko pravita: »Das Futurum, in dem das subjektive Element (tako!) von Haus aus am stärksten ausgeprägt ist, ist für die Medialform am empfänglichsten«. Česa je subjektivni element v človeku bolj poln kakor afekta?! Spričo številnih kategorij medija, ki jih slovničarji naštevajo in subsumirajo pod »udeležbo subjekta pri dejanju« ipd., morda ni več drzno vprašanje: pri katerem dejanju ali dogajanju pa subjekt ni udeležen? Ali ni morda medij prvotno izraz za razpoloženje, čustvo in afekt? Havers 35 navaja: »Je niedriger der Mensch in seiner Kultur steht, um so stärker tritt vor allem die Gefühlsseite in seinen Bewusstseinsvorgängen hervor; je höher seine Bildung steigt, ... um so

mehr wird der Intellekt zur führenden Macht«. Gotovo ni nič bliže človekovi za-vesti kakor osnovne življenjske funkcije in zato je upravičena domneva, 1. da je afekt vzrok medialnega futura v grščini, prav kakor je v drugih jezikih še vedno vzrok, da isti glagoli privzemajo refl. zaimek, in 2. da je osnovni pomen medija afekt. Dosedanje bolj logične kategorije medija bi bile potemtakem samo posebni primeri, ob katerih se afekt najlaže in zato tudi najpogosteje vzbudi.

Če sprejmemo to domnevo, se pojasnijo razna dejstva. Znano je, kako grščina pri mnogih glagolih omahuje med aktivom in medijem — kakor italijanščina itd. med *venire* in *venirsi* ipd. Gremo pa lahko še daleč bolj nazaj. V nasprotju z aktivnimi primarnimi končnicami *-mi*, *-si*, *-ti* itd. imajo medialne diftong *-ai*: *-(m)ai*, *-sai*, *-tai* itd. Stopnja *a* v tem diftongu je pa nekaj izrednega: normalni ide. prevoj je edino *e/o/0*. Toda besede, ki pomenijo telesno ali duševno hibo, imajo zelo pogosto v korenu vokalizem *a*, prim. Meilletove pripombe v Ernout-Meillet, *Dictionnaire étym. de la langue latine* (Paris 1932) s. vv. *caecus*, *laevus*, *scaevus*; *claudus*, *plautus*; *mancus*, *plancus* itd. Meillet pravi, da so to ljudske tvorbe: gotovo so tudi afektivne. Afekt bi bil torej vzrok za vokalizem medialnih primarnih končnic. In če so bile medialne končnice afektivne, postane tudi razumljivo, zakaj imamo poleg primarnih tudi sekundarne: kakor v aktivu *-i* v *-mi* itd. kot dejklični element ni bil primeren za preteklost, injunktiv, optativ ter — v skr. delno — za konj., ki so bili že drugače označeni, tako afektivni *-ai* ni bil primeren za iste oblike v mediju. Saj če hočemo preteklost *živ o* pripovedovati — in to je v zvezi z afektom —, zaidemo v *p r a e - s e n s* hist. in narobe: če hočemo izraz omiliti, uporabimo preteklost (impf.): *hotel sem reči*, *Vas prositi*; tako nem. *ich wollte*, franc. *je voulais*.

Ljubljana.

Résumé

Les verbes qui dénotent les fonctions fondamentales du corps et de l'âme peuvent être accompagnés, par surcroît, du pronom réfléchi en diverses langues, cf. ital. *essersi* etc. Le pronom réfléchi y ajoute une nuance affective. Au relevé de ces langues, il faut ajouter le hittite, où les verbes *eš-* (= ital. *essersi*) et *ad-* »manger« sont fréquents comme verbes réfléchis; pour ce dernier, cf. lat. *gustavimus nobis* (Peregr. Aetheriae 4, 8). Or les mêmes verbes ont, en grec, un futur moyen, bien qu'ils aient ailleurs les formes actives: *εἶπλ* — *ἑσφαί*. Il est difficile d'expliquer ce phénomène par les catégories connues (réflexivité, sphère d'action, réciprocité, causalité, dynamisme). Il vaut mieux reconnaître — tout comme dans le cas de *essersi* etc. — que la voix moyenne exprime aussi l'affectivité dans l'époque historique du grec, et que l'affectivité est à la base de cette voix en indo-européen. Le vocalisme *a* dans les désinences *-(m)ai*, *-sai* etc. trouve par là son explication, cf. lat. *caecus*, *claudus* etc. Le passé, ne se prêtant pas si bien à l'affectivité, a dû recourir à d'autres terminaisons. Sur la signification du moyen, voy. maintenant Schwyzler, Griech. Gramm. II (1950), 223, et note 2.